

**Το Ναύπλιο και οι σχέσεις του με την επισκοπή
Άργους κατά τη Μέση Βυζαντινή περίοδο**

Βούλα ΚΟΝΤΗ

doi: [10.12681/byzsym.892](https://doi.org/10.12681/byzsym.892)

Copyright © 2014, Βούλα ΚΟΝΤΗ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΚΟΝΤΗ Β. (2008). Το Ναύπλιο και οι σχέσεις του με την επισκοπή Άργους κατά τη Μέση Βυζαντινή περίοδο. *Byzantina Symmeikta*, 15, 131–148. <https://doi.org/10.12681/byzsym.892>

ΒΟΥΛΑ ΚΟΝΤΗ

ΤΟ ΝΑΥΠΛΙΟ ΚΑΙ ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΣΚΟΠΗ ΑΡΓΟΥΣ
ΚΑΤΑ ΤΗ ΜΕΣΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Τα προβλήματα της ύπαρξης ή μη επισκοπής Ναυπλίου κατά τη μέση βυζαντινή περίοδο, της υπαγωγής της πόλης στην επισκοπή Άργους καθώς και της δημιουργίας επισκοπής με τη σύνθετη ονομασία Άργους και Ναυπλίου έχουν κατά καιρούς απασχολήσει τους ερευνητές και έχουν προταθεί διάφορες λύσεις ή ερμηνείες.

Αφορμή για το μικρό αυτό σημείωμα αποτέλεσε η ανακίνηση, για μια ακόμη φορά, του ζητήματος της ονομασίας της επισκοπής Άργους από τον Π. Γιαννόπουλο σε πρόσφατη μελέτη του¹. Πριν από τη διαπραγμάτευση του θέματος, ας θυμηθούμε εν συντομία όσα είναι γνωστά για το Ναύπλιο κατά την πρώιμη και τη μέση βυζαντινή περίοδο.

Το Ναύπλιο, αρχικά μικρός οικισμός με λιμάνι, δεν αναφέρεται στις πηγές της πρώιμης βυζαντινής περιόδου, ενώ τα αρχαιολογικά ευρήματα της ίδιας εποχής είναι πολύ περιορισμένα και αποσπασματικά². Διοικητικά και εκκλησιαστικά, το Ναύπλιο ανήκε στην περιφέρεια του Άργους³, σημαντικής πόλης της Πελοποννήσου την

1. Π. Α. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Η περιστασιακή επισκοπή Ναυπλίου κατά τον Θ' και Ι' αιώνα, *Ναυπλιακά Ανάλεκτα* 3, 1998, 20-42.

2. Βούλα ΚΟΝΤΗ, Συμβολή στην ιστορική γεωγραφία του νομού Ἀργολίδας, *Σύμμεικτα* 5, 1983, 193-195· Α. Γ. Κ. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Nauplion in the Byzantine and Frankish Periods, *Πελοποννησιακά* 19, 1991-1992, 286-301 (= *Βυζαντινή προσωπογραφία, τοπική ιστορία και βυζαντινοτουρκικές σχέσεις. Ανατύπωση άρθρων 1991-1994*, Αθήνα 1994, αρ. ΙΧ)· ο ΙΔΙΟΣ, Τα προβλήματα σχετικά με το βυζαντινό Ναύπλιο, *Βυζαντικά* 14, 1994, 357-374 (= *Βυζαντινή προσωπογραφία*, αρ. ΧV). Βλ. και το λήμμα «Ναύπλιο» στο συλλογικό έργο του Προγράμματος Ιστορικής Γεωγραφίας του ΙΒΕ, *Ιστορική Γεωγραφία της βυζαντινής Πελοποννήσου (395-1204)*, τόμ. Β'. *Οι βυζαντινές θέσεις* (υπό έκδοση), όπου υπάρχουν όλες οι πληροφορίες για το Ναύπλιο από τον 5ο ως το 12ο αιώνα, τα μνημεία του, καθώς και τα τελευταία ευρήματα με την πιο πρόσφατη βιβλιογραφία.

3. Για το Άργος και τα μνημεία του κατά την πρώιμη και τη μέση βυζαντινή περίοδο, βλ. ΚΟΝΤΗ, Συμβολή, 175-181. Για τις νεότερες έρευνες και τα μνημεία που έχουν αποκαλυφθεί στην πόλη τα τελευ-

εποχή εκείνη και έδρας επισκοπής. Αργότερα, από τα τέλη περίπου του 9ου αιώνα και εξής, στις πηγές ανιχνεύονται αρκετές πληροφορίες για το Ναύπλιο. Έτσι, μνημονεύεται στους *Βίους* των αγίων Θεοδώρου Κυθήρων, Πέτρου Άργους, και Νίκωνος του «Μετανοείτε», οι οποίοι είτε έζησαν στο Ναύπλιο για κάποιο χρονικό διάστημα είτε το επισκέφθηκαν. Με την πάροδο του χρόνου η πόλη αύξανε και μετατράπηκε σε εμπορικό κέντρο με το λιμάνι της να χρησιμεύει για τη διακίνηση προϊόντων. Η σημασία της επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι τον 11ο και 12ο αιώνα περιλήφθηκε στις πόλεις (*Orion Corinthij, Argus et Nauplij*) της βυζαντινής αυτοκρατορίας, όπου οι Βενετοί είχαν αποκτήσει προνόμια για την ελεύθερη διακίνηση εμπορευμάτων τους⁴. Στο διάστημα αυτό, οι Άραβες πειρατές, που κατά καιρούς λυμαίνονταν τα παράλια της Πελοποννήσου, έφερναν για πώληση στο λιμάνι χριστιανούς αιχμαλώτους⁵. Στα μέσα του 12ου αιώνα (1153) την πόλη επισκέφθηκε και ο Άραβας γεωγράφος Έδρισι, ο οποίος τη συγκαταλέγει στις δεκατρείς σημαντικότερες πόλεις της Πελοποννήσου. Στις τελευταίες δεκαετίες του 12ου αιώνα, το Ναύπλιο με τον τοπικό του άρχοντα Σγουρό απέκτησε σημαντική δύναμη και αυτονομήθηκε από το Άργος. Ο γιος του, Λέων Σγουρός⁶, έγινε κυρίαρχος όλης της περιοχής. Στις αρχές του 13ου αιώνα κατόρθωσε να καταλάβει το Άργος και την Κόρινθο, πολιόρκησε την Αθήνα και προχώρησε μέχρι τη Λάρισα. Η προ-

ταία χρόνια, βλ. Γ. ΤΣΕΚΕΣ, Το Άργος στην παλαιοχριστιανική και μεσοβυζαντινή περίοδο. (Μια πρώτη προσέγγιση στην τοπογραφία του βυζαντινού Άργους), *Δαναός* 2, 2001, 89-102, καθώς και το λήμμα «Άργος» στο συλλογικό έργο *Ιστορική Γεωγραφία της βυζαντινής Πελοποννήσου*, όπου έχουν προστεθεί και τα νεότερα αρχαιολογικά ευρήματα της πόλης.

4. G. L. FR. TAFEL - G. M. THOMAS, *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig mit besonderer Beziehung auf Byzanz und die Levante*, τόμ. I, Βιέννη 1856 (= φωτοανατύπ. Άμστερνταμ 1964), 265.

5. Κ. Θ. ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Άγίου Πέτρου επισκόπου Άργους, Βίος και λόγοι*, Αθήνα 1976, 244, 478.

6. Για την προσωπικότητα και τη δράση του Λέοντα Σγουρού, βλ. Α. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, A Note on the Death of Leo Sguris in A.D. 1208, *Byzantine and Modern Greek Studies* 12, 1988, 289-295 (= *Μελετήματα βυζαντινής προσωπογραφίας και τοπικής ιστορίας. Ανατύπωση άρθρων 1981-1991*, Αθήνα 1992, αρ. Χ)· Μ. Σ. ΚΟΡΔΩΣΗΣ, Οί τελευταίες στιγμές του Λέοντα Σγουρού. (Στην Κόρινθο; ή στο Ναύπλιο;), *Πρακτικά Β' Τοπικού Συνεδρίου Άργολικών Σπουδών (Άργος 30 Μαΐου-1 Ιουνίου 1986)*, Αθήνα 1989, 43-48· Aneta ILIENA, The Phenomenon Leo Sgouros, *Études Balkaniques* 26/3, 1990, 31-51· Η ΙΔΙΑ, *Frankish Morea (1205-1262). Socio-cultural Interaction Between the Franks and the Local Population*, Αθήνα 1991, 108-125· Π. Ε. ΝΙΑΒΗΣ, Λέων Σγουρός: πατριώτης ή τύραννος, *Βυζαντινά Μελέτα* 4, 1992, 333-357· Φωτεινή Θ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΥ, *Λέων Σγουρός. Ο βίος και η πολιτεία του βυζαντινού άρχοντα της βορειοανατολικής Πελοποννήσου στις αρχές του 13ου αιώνα*, Αθήνα 2002.

έλασή του διακόπηκε από την άφιξη των σταυροφόρων που σταδιακά κατέλαβαν και τη βορειοανατολική Πελοπόννησο, η οποία ανήκε τότε στον Σγουρό.

Από εκκλησιαστική άποψη, το Ναύπλιο υπαγόταν στην επισκοπή Άργους⁷, τη μόνη επισκοπή της Αργολίδας που αναφέρεται στα εκκλησιαστικά κείμενα της πρώιμης βυζαντινής περιόδου. Προς τα τέλη του 9ου αιώνα, όμως, και για μικρό χρονικό διάστημα, δημιουργήθηκε αυτοτελής επισκοπή Ναυπλίου⁸. Συγκεκριμένα, στη σύνοδο που συνήλθε στην Κωνσταντινούπολη το 879-880 και αποκατέστησε τον Φώτιο, παρευρέθηκαν δύο επίσκοποι από την Αργολίδα, ένας από κάθε μία από τις δύο πόλεις: ο Θεότιμος, επίσκοπος Άργους και ο Ανδρέας, επίσκοπος Ναυπλίου⁹. Η ύπαρξη δύο χωριστών επισκοπών σε τόσο μικρή γεωγραφική περιφέρεια κατά τη συγκεκριμένη περίοδο φαίνεται ότι οφείλεται στην έριδα που είχε ανακύψει μεταξύ Φωτίου¹⁰ και Ιγνατίου, και στην ίδρυση νέων, βραχύβιων επισκοπών, με σκοπό να δημιουργηθούν νέοι συσχετισμοί δυνάμεων για συνοδικές πλειοψηφίες στο πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως¹¹. Στο *Βίο* του αγίου Θεοδώρου Κυθήρων μνημονεύεται πρωτοπαπός στο Ναύπλιο¹², γεγονός που σημαίνει ότι μετά την αποκατάσταση του Φωτίου, δηλαδή μετά το 880, η επισκοπή Ναυπλίου είχε πάψει να υφίσταται και η εκκλησιαστική διοίκηση της πόλης είχε υπαχθεί και πάλι στην επι-

7. V. LAURENT, *Le Corpus des sceaux de l'empire byzantin. L'Église*, τόμ. VI, Παρίσι 1963, 426 ΚΟΝΤΗ, Συμβολή, 173 και σημ. 1, όπου και όλη η προγενέστερη βιβλιογραφία. Τον επισκοπικό κατάλογο της επισκοπής Άργους, βλ. M. LE QUIEN, *Oriens Christianus, in quatuor Patriarchatus digestus; quo exhibentur Ecclesiae, Patriarchae, caeterique praesules totius Orientis*, τόμ. II, Παρίσι 1740 (φωτογ. ανατύπ. Γκράτς 1958), στ. 183-185 G. FEDALTO, *Hierarchia Ecclesiastica Orientalis. Series Episcoporum Ecclesiarum Christianarum Orientalium*, τόμ. I. *Patriarchatus Constantinopolitanus*, Πάδοβα 1988, 488. Πρβλ. P. YANNOPOULOS, 'Ο επισκοπικός κατάλογος του βυζαντινού Άργους, *Πρακτικά Ε' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Άργος - Ναύπλιο, 6-10 Σεπτεμβρίου 1995*, τόμ. Β', Άθήνα 1996-1997, 361-368, όπου λανθασμένες ερμηνείες και ταυτίσεις προσώπων περιπλέκουν περισσότερο παρά επιλύουν τα προβλήματα χρονολόγησης των επισκόπων του Άργους.

8. LE QUIEN, *Oriens Christianus*, 186 FEDALTO, *Hierarchia Ecclesiastica Orientalis*, 514.

9. MANSI, XVIII A-XVIII A, στ. 377D.

10. Για τον Φώτιο και το λεγόμενο Φωτίειο σχίσμα, βλ. κυρίως τη βασική μελέτη του Fr. DVORNIK, *The Photian Schism. History and Legend*, Λονδίνο 1970². Αικατερίνη ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή ιστορία*, τόμ. Β1. 610-867, Θεσσαλονίκη 1993², 223-234, 423 και τόμ. Β2. 867-1081, Θεσσαλονίκη 1997², 33-35, 484-485, όπου συγκεντρωμένη η νεότερη βιβλιογραφία για το θέμα.

11. LAURENT, *Le Corpus des sceaux*, VI, 426 N. A. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, 'Ο βίος του αγίου Θεοδώρου Κυθήρων (10ος αϊ.) (12 Μαΐου - ΒΗΓ³, άρ. 2430), *Πρακτικά Γ' Πανιωνίου Συνεδρίου*, τόμ. Α', Άθήνα 1967, 269 (= *Byzantium from the Ninth Century to the Fourth Crusade. Studies, Texts, Monuments*, Λονδίνο, 1992, αρ. VII).

12. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, 'Ο βίος του αγίου Θεοδώρου Κυθήρων, 266, 268-269, 278, 282-283.

σκοπή Άργους. Παρόλο που τα στοιχεία που αναφέρθηκαν πιστοποιούν την ύπαρξη μόνον επισκοπής Άργους, εκτός από το μικρό διάστημα περί το 879-880, η ύπαρξη των δύο επισκόπων οδήγησε τους μελετητές της εκκλησιαστικής αλλά και της τοπικής ιστορίας της περιοχής, να υποθέσουν ότι το Ναύπλιο αποτέλεσε για ακαθόριστο χρονικό διάστημα χωριστή επισκοπή¹³.

Σε ορισμένες πηγές που αναφέρονται σε γεγονότα χρονολογούμενα από τα μέσα του 12ου αιώνα και μέχρι το 1189, οπότε το Άργος προβιβάστηκε σε μητρόπολη, η επισκοπή αναφέρεται με τη σύνθετη ονομασία Άργους και Ναυπλίου ή συνηθέστερα Ναυπλίου και Άργους¹⁴, γεγονός που φανερώνει ενεργότερη συμμετοχή του Ναυπλίου στα εκκλησιαστικά θέματα της επισκοπής Άργους, ως συνέπεια της αυξανόμενης ισχύος της πόλης. Αυτό ερμηνεύτηκε από τον Γιαννόπουλο ως αποτέλεσμα της ακμής που παρουσίαζε το Ναύπλιο την περίοδο εκείνη, με αποτέλεσμα να υπερκεράσει το Άργος στα εκκλησιαστικά πράγματα της περιοχής: «το Ναύπλιο απέκτησε, τουλάχιστον στον εκκλησιαστικό τομέα, μεγαλύτερη σημασία από το Άργος και περιόρισε το όνομα της άλλοτε κραταιάς αργολικής πόλης στη δεύτερη θέση του επισκοπικού τίτλου. Η εξέλιξη του επισκοπικού τίτλου αποτελεί την σημαντικότερη απόδειξη της αντίστροφης πορείας των δύο πόλεων: ενώ το Ναύπλιο αναπτύσσεται, το Άργος περιπίπτει σε αφάνεια»¹⁵.

Τι συνέβη λοιπόν και η επισκοπή Άργους εμφανίζεται από τα τέλη του 11ου αιώνα με τη σύνθετη ονομασία; Ας δούμε αναλυτικά τις πηγές, από τον 9ο αιώνα και μετά, που αναφέρονται στα εκκλησιαστικά πράγματα της επισκοπής Άργους¹⁶.

13. Γ. Ι. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Άργους και Ναυπλίου μητρόπολις, Θρησκευτική και Χριστιανική Έγκυκλοπαιδεία* 2, 1937, στ. 40 (= *Σύντομος εκκλησιαστική ιστορία Άργους και Ναυπλίου*, Αθήνα 1936, 2). Ι. Ε. ΖΕΓΚΙΝΗΣ, *Τὸ Άργος διὰ μέσου τῶν αἰώνων*, Θεσσαλονίκη 1948, 105. Χρ. Ι. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἡ Ἐκκλησία Ἀργους & Ναυπλίας ἀπὸ τῆς συστάσεώς της μέχρι σήμερα*, τόμ. Α', Άργος 1957, 17. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἡ περιστασιακή επισκοπή Ναυπλίου*, 33-34, 42.

14. Γ. Α. ΧΩΡΑΣ, *Ἡ «Ἁγία Μονή» Ἀρείας ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ καὶ πολιτικῇ ἱστορίᾳ Ναυπλίου καὶ Ἀργους*, Αθήνα 1975, 51-52 σημ. 2, 60, με ὅλην τὴν παλαιότερη βιβλιογραφία.

15. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἡ περιστασιακή επισκοπή Ναυπλίου*, 36.

16. Στην παρούσα μελέτη το ενδιαφέρον μου επικεντρώνεται στην ονομασία της επισκοπής και όχι στη χρονολόγηση των επισκόπων του Άργους που περιλαμβάνονται στο λεγόμενο Συνοδικό της επισκοπής Άργους, για λόγους όμως πρακτικούς –θα γίνει αναφορά σε αυτό αρκετές φορές στη συνέχεια– παραθέτω το κείμενό του από την έκδοση του ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἁγίου Πέτρου ἐπισκόπου Ἀργους, Βίος καὶ λόγοι*, 416, προσθέτοντας το όνομα του Ιωάννη μετά από αυτό του δεύτερου στη σειρά Πέτρου, σύμφωνα με την παραβολή που έκανα με τη φωτογραφία του χειρογράφου, ό.π., 570 εικ. 16:

Πέτρος. Κωνσταντῖνος. Χριστοφόρος. Πέτρος. Ἰωάννης. Νικόλαος. Σισίνιος. Ἄνδρέας. Θεόδωρος. Σισίνιος. Πέτρος. Βασίλειος. Θεοφύλακτος. Σισίνιος. Γρηγόριος. Νικόλαος, ὁ καὶ κτήτωρ τοῦ ἁγίου

1. Πρακτικά συνόδων από τον 9ο μέχρι το 12ο αιώνα. Στη σύνοδο του 879-880 που αποκατέστησε τον Φώτιο, όπως προαναφέρθηκε, παρευρίσκονται δύο επίσκοποι, ο Θεότιμος Άργους και ο Ανδρέας Ναυπλίου¹⁷. Ο Γιαννόπουλος, αρχικά τοποθέτησε σωστά στο 879 τη σύνοδο της Κωνσταντινούπολης, στην οποία έλαβαν μέρος οι δύο επίσκοποι¹⁸, στη συνέχεια, όμως, μετέθεσε τη συμμετοχή τους στη σύνοδο του 869¹⁹.

Όμως, στη λατινική μετάφραση των πρακτικών της συνόδου του 869-870, της Η' οικουμενικής κατά τους Δυτικούς, δεν υπάρχει καμία αναφορά στους δύο αυτών επισκόπους. Αντίθετα, αναφέρεται —μόνο μία φορά— *Leone ... episcopo Agrorum*²⁰. Η αναγραφή αυτή είχε οδηγήσει ορισμένους μελετητές²¹ να θεωρήσουν ότι πρόκειται για επίσκοπο Άργους Λέοντα, για τον οποίο, ωστόσο, δεν υπάρχουν άλλες πληροφορίες. Πρέπει, όμως, να είμαστε επιφυλακτικοί στο να δεχτούμε ότι με το *Agrorum* αποδίδεται στα λατινικά η επισκοπή Άργους, καθώς στις λατινικές μεταφράσεις άλλων συνόδων ο επίσκοπος Άργους αναγράφεται συνήθως *Argi*, *Argus*, *Argino* κλπ. Οι γνωστοί, πάντως, επισκοπικοί κατάλογοι του Άργους δεν περιλαμβάνουν επίσκοπο Λέοντα, ο οποίος να έχει μετάσχει στη σύνοδο του 869-870²². Ακόμη και στην περίπτωση που η ανάγνωση *Agrorum*=Άργους γίνει δεκτή, και πάλι δεν ευσταθεί η υπόθεση του Γιαννόπουλου για συμμετοχή στη σύνοδο αυτή των επισκόπων Θεοτίμου Άργους και Ανδρέα Ναυπλίου.

Αλλά η σύνοδος του 869-870 —για να επιστρέψουμε στο θέμα μας— υπό τον πατριάρχη Ιγνάτιο επικύρωσε την καταδίκη του Φωτίου²³. Μεταθέτοντας, έτσι, την ίδρυση της επισκοπής Ναυπλίου στο 869, ο Γιαννόπουλος οδηγήθηκε σε μια σειρά υποθέσεων για το λόγο δημιουργίας της επισκοπής Ναυπλίου τη συγκεκριμένη

¹⁷ Ανδρέου. Ἰωάννης, ὁ καὶ κτήτωρ τῆς νέας. Γρηγόριος. Κωνσταντῖνος. Θεόδωρος. Λέων. Νικήτας. Ἰωάννης, ὁ ἀναβιβασθεὶς μητροπολίτης ἡμῶν Ναυπλίου καὶ Ἄργους.

17. Ψευδοσύνοδος Φωτίου στην Κωνσταντινούπολη, 879-880: Θεότιμος Άργους, Ανδρέας Ναυπλίου, βλ. MANSI, XVIIIΑ-ΧVIIIΑ, στ. 377D.

18. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Η περιστασιακή επισκοπή Ναυπλίου, 26.

19. Ὁ.π., 33, 35, 37 καὶ σημ. 57, 38, 40, 42.

20. MANSI, XVI, στ. 159B.

21. Χρ. ΠΑΠΑΙΚΟΝΟΜΟΥ, Ὁ πολιοῦχος τοῦ Ἄργους Ἅγιος Πέτρος, ἐπίσκοπος Ἄργους ὁ θαυματουργός, Ἀθήνα 1908, 19· ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, Ἄργους καὶ Ναυπλίου μητρόπολις, στ. 40, 47· ΖΕΓΚΙΝΗΣ, Τὸ Ἄργος διὰ μέσου τῶν αἰώνων, 109· ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ἡ Ἐκκλησία Ἄργους & Ναυπλίας, 17· ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Ἁγίου Πέτρου ἐπισκόπου Ἄργους, Βίος καὶ λόγοι, 422-423· ΥΑΝΝΟΡΟΥΛΟΣ, Ὁ ἐπισκοπικὸς κατάλογος, 362-363.

22. LE QUIEN, *Oriens Christianus*, στ. 183-185· FEDALTO, *Hierarchia Ecclesiastica Orientalis*, 488.

23. Δ. Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, *Βυζαντινὴ ἱστορία, 324-1071*, Ἀθήνα 1977, 350-351.

στιγμή, με τελικό συμπέρασμα ότι οι δύο επίσκοποι που μετέσχαν στη σύνοδο του 869 πρέπει να πρόσκεινταν φιλικά προς τους Ζηλωτές του Ιγνατίου²⁴. Όμως, όπως είναι γνωστό, η σύνοδος του 879-880, στην οποία έλαβαν μέρος και οι δύο ιεράρχες από την Αργολίδα, είναι αυτή που αποκατέστησε τον Φώτιο²⁵.

Στη σύνοδο της Κωνσταντινούπολης, που καταδίκασε την τεταρτογαμία του Λέοντος ΣΤ', το 920, ήταν παρών ο γνωστός άγιος Πέτρος, μετέπειτα πολιούχος του Άργους²⁶. Τέλος, σε ενδημούσα σύνοδο της Κωνσταντινούπολης, το 1157, έλαβε μέρος ο επίσκοπος Άργους Λέων, ανεψιός του Κωνσταντίνου Ανζά²⁷. Ας σημειωθεί, ότι στις συνόδους πριν από τον 9ο αιώνα μετέχει μόνον επίσκοπος Άργους²⁸ (ποτέ με τη σύνθετη ονομασία Άργους και Ναυπλίου). Φαίνεται, λοιπόν, καθαρά, πως στα επίσημα κείμενα της Εκκλησίας η ονομασία είναι επισκοπή Άργους.

2. Σε όλα τα εκκλησιαστικά Τακτικά που σώζονται και αφορούν το πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως από το 10ο μέχρι και το 12ο αιώνα το Άργος κατέχει τη δεύτερη θέση μεταξύ των επισκοπών που υπάγονται στη μητρόπολη Κορίνθου²⁹. Στα τελευταία Τακτικά του 12ου αιώνα, μετά την προαγωγή της επισκοπής το 1189 σε

24. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Η περιστασιακή επισκοπή Ναυπλίου, 37-38.

25. Για τις δύο συνόδους, βλ. τη μελέτη της Βασιλικής Ν. ΒΛΥΣΙΔΟΥ, *Έξωτερική πολιτική και έσω-τερικές αντιδράσεις την εποχή του Βασιλείου Α΄. Έρευνες για τον έντοπιισμό των αντιπολιτευτικών τάσεων στα χρόνια 867-886*, Αθήνα 1991, 96-139, με όλη την παλαιότερη βιβλιογραφία.

26. Η πληροφορία σώζεται στο *Βίο* του οσίου Θεοδοσίου του Νέου (βλ. παρακάτω, σμ. 40), βλ. V. GRUMEL, *Les registes des actes du Patriarcat de Constantinople*, τόμ. I. *Les actes des patriarches*, τχ. II-III. *Les registes de 715 à 1206*. Deuxième édition revue et corrigée par J. DARROUZÈS, Παρίσι 1989², 244 αρ. 714 [666]. Η σύνοδος εξέδωσε τον «Τόμο ενώσεως», βλ. MANSI, XVIIA-XVIII, στ. 331-343 GRUMEL, *Les registes*, 244-246 αρ. 715 [669].

27. MANSI, XXI, στ. 838 MIGNE, PG 140, στ. 180C. Πρβλ. ΧΩΡΑΣ, *Η «Άγία Μονή» Άρείας*, 57-60, 67-72.

28. «Ληστρική» σύνοδος Εφέσου, 449: Γενέθλιος Άργους, (MANSI, VI, στ. 752B· ACOe, II/1.1, 146. Δ' οικουμενική σύνοδος Χαλκηδόνος, 451: Ονίσσιμος Άργους, βλ. MANSI, VI, στ. 576B, 948D, VII, στ. 29A, 124C, 153D, 401C, 682E, 724D· ACOe, II/1.1, 62, II/1.2, 75, 89, 136, 148, II/2.2, 67, II/3.1, 36, II/3.2, 109, 145, 166). ΣΤ' οικουμενική σύνοδος Κωνσταντινουπόλεως, 680-681: Ιωάννης Άργους, (MANSI, XI, στ. 614D, 628B, 645A, 673C· ACOe, Series Secunda, II/II, 688, 708, 739, 758, 825). Επίσης, συνοδική επιστολή 20 επισκόπων της μητρόπολης Κορίνθου προς τον αυτοκράτορα Λέοντα Α', του 457/458, υπογράφει και ο Άργους Θαλής, (MANSI, VII, στ. 612C).

29. J. DARROUZÈS, *Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae. Texte critique, introduction et notes*, Παρίσι 1981, Notitia 7.490, Notitia 9.373, Notitia 10.433, σμ. 448, Notitia 13.439.

μπρόπολη, αναγράφεται η μπρόπολη Ἄργους³⁰. Μόνο στο Τακτικό της περιόδου της Τουρκοκρατίας περιλαμβάνεται η μπρόπολη «Ἄργους και Ναυπλίου» χωρίς υποκείμενες επισκοπές³¹. Ἐτσι επιβεβαιώνεται η παραπάνω παρατήρηση, πως στα αυθεντικά κείμενα της Εκκλησίας η επίσημη ονομασία είναι επισκοπή Ἄργους.

3. *Βίος* Θεοδώρου Κυθήρων, γραμμένος ή διασκευασμένος μετά τα μέσα του 10ου, σώζεται σε δύο χειρόγραφα του 16ου αιώνα. Στο *Βίο* αναφέρεται ότι μετά το θάνατο των γονέων του Θεοδώρου, ο πρωτοπαπᾶς³² τοῦ Ἐναυπλίου πήρε το νεαρό παιδί από τη γενέτειρά του Κορώνη στο Ναύπλιο, όπου το σπούδασε και το πάντρεψε παρά τη θέλησή του. Αργότερα, ο *ἐπισκοπεύων τῆς Ἀργείων ἐκκλησίας, ὁ θεοφιλέστατος ἐπίσκοπος Θεόδωρος* τον χειροτόνησε διάκονο³³. Η πληροφορία για την επισκοπή Ἄργους που προκύπτει από το *Βίο* είναι ότι —γύρω στο 880 σύμφωνα με τον εκδόπη— το Ναύπλιο εκκλησιαστικά διοικεῖτο από πρωτοπαπά, ο οποίος υπαγόταν στην επισκοπή Ἄργους.

4. *Βίος* Πέτρου Ἄργους³⁴, γραμμένος πιθανότατα λίγο μετά τα μέσα του 10ου αιώνα από το μαθητή του Θεόδωρο Νικαίας³⁵. Στο *Βίο* αναφέρεται ότι μετά το θάνατο του επισκόπου Ἀργείων, μεταξύ 912 και 915, Ἀργεῖοι καὶ Ναύπλιοι πανδημεί, απευθύνθηκαν στον Πέτρο, που βρισκόταν σε ψυχαστήριο έξω από την Κόρινθο, και του ζήτησαν να αναλάβει την επισκοπική έδρα. Ο Πέτρος αρχικά αρνήθηκε αλλά *παρὰ μέντοι τῶν Ἀργείων ἠναχλεῖτο συχνότερον*, οι οποίοι και πέτυχαν τελικά τη συγκατάθεσή του να χειροτονηθεῖ ἐπίσκοπος Ἄργους³⁶. Μετά το θάνατό του οι Ναυπλιεῖς θέλησαν να τον θάψουν στην πόλη τους αλλά οι Ἀργεῖοι αρνήθηκαν να τους παραδώσουν το σκῆνωμά του³⁷: οι κάτοικοι του Ναυπλίου

30. Ὁ.π., Notitia 12.91, Notitia 15.96, 111.

31. Ὁ.π., Notitia 21.52.

32. Για το αξίωμα του πρωτοπαπά, βλ. Βασιλική Α. ΛΕΟΝΤΑΡΙΤΟΥ, *Εκκλησιαστικά αξιώματα και υπηρεσίες στην πρώιμη και μέση Βυζαντινή περίοδο*, Αθήνα - Κομοτηνή 1996, 483-492, με όλη την παλαιότερη βιβλιογραφία.

33. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Ὁ βίος τοῦ ἁγίου Θεοδώρου Κυθήρων, 266, 268-269, 282-283.

34. Υπάρχουν δύο ελληνικές εκδόσεις του *Βίου* του Πέτρου Ἀργους: ΠΑΠΑΘΕΟΦΑΝΟΥ, Ὁ πολιοῦχος τοῦ Ἄργους Ἅγιος Πέτρος, 59-74 και ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Ἅγιου Πέτρου ἐπισκόπου Ἄργους, *Βίος καὶ λόγοι*, 232-254. Εδῶ οι παραπομπές γίνονται στην έκδοση του Κυριακόπουλου.

35. Για τον Θεόδωρο Νικαίας, βλ. πιο κάτω, σσ. 138-139 και σημ. 41.

36. *Βίος Πέτρου Ἀργους*, 232, 238, 240.

37. Αρκετούς αιῶνες αργότερα ο στόχος τους επιτεύχθηκε, όταν τον Ιανουάριο του 1421, σύμφωνα με *Βραχύ Χρονικό*, ο λατίνος ἐπίσκοπος Ἀργους Secundo Nani (1418-1425) μετέφερε τα λείψανα του ἁγίου και τα ἔθαψε στο Ναύπλιο. Κατά τη διάρκεια του ανοίγματος του τάφου, σύμφωνα πάντα με

υποχώρησαν *τῇ πολυπληθείᾳ τῶν Ἀργείων*³⁸. Στο *Βίο*, λοιπόν, ο Πέτρος αναφέρεται με τον τίτλο επίσκοπος Αργείων, παρόλο που εμφανίζεται να υπάρχει ισότιμη συμμετοχή των Ναυπλιέων στην αρχική αντιπροσωπεία που στάλθηκε να τον αναζητήσει. Είναι η πρώτη φορά που δηλώνεται καθαρά σε κείμενο ότι οι κάτοικοι και των δύο πόλεων αποφάσιζαν από κοινού για τον επίσκοπό τους, ενώ διαφαίνεται—στην περίπτωση της ταφής του—και η ύπαρξη αντιπαλότητας μεταξύ τους. Την ίδια πληροφορία δίνει ο Θεόδωρος Νικαίας και σε επιστολή του (βλ. παρακάτω).

Ας σημειωθεί ότι και στον τίτλο του *Βίου* και στους τίτλους των λόγων που συνέγραψε ο ίδιος ο Πέτρος δηλώνεται ως επίσκοπος Ἄργους³⁹.

5. *Βίος* οσίου Θεοδοσίου του Νέου⁴⁰. Στο *Βίο* αναφέρεται ο γνωστός άγιος Πέτρος επίσκοπος Ἄργους, και οι σχέσεις του με τον Θεοδόσιο, ο οποίος μόναζε στην περιοχή της Μιδέας. Αξίζει, νομίζω, να σημειωθεί, ότι ο *Βίος* είναι πολύ μεταγενέστερος (κείμενο του 16ου αιώνα) από την εποχή κατά την οποία έζησε ο όσιος (9ος-10ος αι.), βιογράφος είναι ο Νικόλαος Μαλαξός, Ναυπλιεύς και πρωτοπάπας Ναυπλίου, και τα περισσότερα μετά θάνατον θαύματα του οσίου, που περιγράφονται στο *Βίο*, αφορούν κατοίκους του Ναυπλίου. Παρ' όλα αυτά, ο βιογράφος, όταν μνημονεύει τον άγιο Πέτρο, τον αναφέρει ως *ἀρχιερέα τοῦ Ἄργους* και για τον Θεοδόσιο σημειώνει ότι το μονύδριό που είχε ιδρύσει βρισκόταν *εἰς τὰ ὄρια τῆς ἐπαρχίας τοῦ Ἄργους*.

6. Επιστολές του μητροπολίτη Νικαίας Θεοδώρου προς τον επίσκοπο Ἄργους Χριστόφορο και το μητροπολίτη Κορίνθου Βασίλειο, γραμμένες στα μέσα περίπου του 10ου αιώνα. Στην πρώτη επιστολή ο Θεόδωρος στέλνει χαιρετισμούς *τοῖς συμ-*

το *Χρονικό*, *ἐγένετο σεισμὸς ἐν τῷ τόπῳ καὶ ἐξῆλθεν εὐωδία πλείστη καὶ ἐπλήρωσεν τὸν κῶρον καὶ τὸν ἀέρα*, βλ. Βραχέα Χρονικά, έκδ. P. SCHREINER, *Die byzantinischen Kleinchroniken* (CFHB 12), τόμ. I, 235 αρ. 32/36, 248 αρ. 33/31. Η Φλωρεντία ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΥ-ΝΟΤΑΡΑ, «... καὶ τὰ πολλὰ τῆς Πελοποννήσου... σειμοῦ γεγονασιν παρανάλωμα», *Πρακτικὰ Γ' Διεθνoῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν*, τόμ. Β', Ἀθήνα 1987-1988, 443-444, αμφισβητεῖ ότι πρόκειται για πραγματικό σεισμό. Πιστεύει ότι, όπως και σε άλλες περιπτώσεις περιγραφῆς γεννήσεως ή θανάτου αγίων, μαρτύρων κλπ., γίνεται προσπάθεια εντυπωσιασμοῦ εκ μέρους του χρονογράφου· για το λόγο αυτό δεν τον περιλαμβάνει στο έργο της, *Σεισμοὶ στὸ Βυζάντιο ἀπὸ τὸν 13ο μέχρι καὶ τὸν 15ο αἰῶνα. Ἱστορικὴ ἐξέταση*, Ἀθήνα 1993.

38. *Βίος Πέτρου Ἀργους*, 252.

39. ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἁγίου Πέτρου ἐπισκόπου Ἄργους. Βίος καὶ λόγοι*, 425.

40. ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ ΑΓΙΟΡΕΠΗΣ, *Νέον Ἐκλόγιον*, Βενετία 1803 (φωτοτ. ανατύπ. Ἀθήνα 1974), 183-192. Κ. Χρ. ΔΟΥΚΑΚΗΣ, *Ὁ Μέγας Συναξαριστὴς τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Μὴν Αὐγoυστoς*, Ἀθήνα 1989⁵, 68-76.

πολίταις καὶ φίλοις ἡμῶν πᾶσι, τοῖς Ἀργείοις τε καὶ Ναυπλίοις. Στη δεύτερη, αναφέρεται στην πλήρωση του επισκοπικού θρόνου του Ἀργους, όπου προτείνει δικό του υποψήφιο, το μοναχό Βασίλειο. Σε περίπτωση μη αποδοχής της υποψηφιότητας από τον τελευταίο, υποδεικνύει στον Βασίλειο Κορίνθου, *κἂν μὴ τὸ παλαιὸν ἔθος ἐκλωβήσασθε, ἀλλ' ὄν ἂν αἱ δύο πόλεις ἐκλέξωνται συμφωνήσασαι, τούτω τὸν τοῦ μεγάλου Πέτρου ἐγχειρίσασθαι θρόνον. Καὶ γὰρ καὶ ἡ ἐφ' ἡμῖν φιλονεικία οὐκ ἄλλον ἢ τοῦτον ἔσχε τὸν τρόπον, τῆς μακρᾶς συνηθείας, εἰ καὶ μὴ λίαν ἐστὶν εὐσεβές, ἀντὶ νόμου τοῦτο κυρωσάσης καὶ τὸ κράτος ἀπενεγκαμένης ἄχρι τοῦ νῦν*⁴¹. Πιστεύει, δηλαδή, πως ο νέος επίσκοπος θα πρέπει να προταθεί και από τις δύο πόλεις, όπως γινόταν σύμφωνα με παλαιά συνήθεια, η οποία είχε λάβει την ισχύ νόμου, γιατί η αντιπαλότητα που υπήρχε ανάμεσα στις δύο πόλεις δεν επέτρεπε άλλη λύση. Επαναλαμβάνει, λοιπόν, και εδώ, όπως και στο *Βίο* του Πέτρου, την πληροφορία ότι –παρά τη *φιλονεικία* τους για την επισκοπή– οι κάτοικοι και του Ἀργους και του Ναυπλίου αποφάσιζαν από κοινού για τον επίσκοπο Ἀργους, προσθέτοντας ότι πρόκειται για διαδικασία που ίσχυε από παλαιά, ίσως παραπέμποντας στον τρόπο που είχε γίνει η πρόταση στον Πέτρο.

7. Επίγραμμα επισκόπου Ἀργους Ιωάννη⁴² προς το δάσκαλο και προκάτοχό του επίσκοπο Πέτρο. Ο Ιωάννης, πέμπτος κατά σειράν επίσκοπος στο λεγόμενο Συνο-

41. J. DARROUZÈS, *Épistoliers byzantins du Xe siècle*, Παρίσι 1960, 284 αρ. 15, 314-315 αρ. 43· ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Η περιστασιακή επισκοπή Ναυπλίου, 29, 33. Για τον Θεόδωρο Νικαίας, βλ. DARROUZÈS, *Épistoliers byzantins*, 49-57· ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Ἅγιου Πέτρου ἐπισκόπου Ἀργους, Βίος καὶ λόγοι, 219-223, 435-441· Π. Α. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ἱστορικές πληροφορίες τοῦ Θεοδώρου Νικαίας γιὰ τὴν Ἀργολίδα, *Βυζαντινός Δόμος* 10-11, 1999-2000, 149-162· Ο ΙΔΙΟΣ, Ο Ναυπλιεύς Θεόδωρος Νικαίας, *Ναυπλιακά Ανάλεκτα* 4, 2000, 117-169.

42. ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Ἅγιου Πέτρου ἐπισκόπου Ἀργους, Βίος καὶ λόγοι, 421-428. Ο Γιαννόπουλος μελετάει το κείμενο του λεγόμενου Συνοδικού της επισκοπής Ἀργους από τον ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟ (Ἅγιου Πέτρου ἐπισκόπου Ἀργους, Βίος καὶ λόγοι, 416). Ο τελευταίος, στην έκδοσή του δεν περιλαμβάνει στον επισκοπικό κατάλογο το όνομα του Ιωάννη. Η παράλειψη αυτή οφείλεται σε τυπογραφικό λάθος, όπως διορθώνεται στα Παροράματα (ό.π., 551) και όπως φαίνεται και από τη σ. 218, όπου το όνομα του Ιωάννη υπάρχει στον κατάλογο των επισκόπων που είχε δημοσιεύσει ο Ι. ΣΑΚΚΕΛΙΩΝ (βλ. παρακάτω, σημ. 59) από παλαιό χειρόγραφο. Εξάλλου, το όνομα Ιωάννης διακρίνεται και στη φωτογραφία του χειρογράφου που δημοσιεύεται στο τέλος του βιβλίου (ό.π., 570 εικ. 16), βλ. παραπάνω, σημ. 16. Ο ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Η περιστασιακή επισκοπή Ναυπλίου, 30, 34 σημ. 49, παραπλανώμενος από το κείμενο, όπως δημοσιεύεται από τον Κυριακόπουλο στη σ. 416, οδηγείται στην υπόθεση ότι το λεγόμενο Συνοδικό της επισκοπής Ἀργους «δεν αντιγράφει πιστά τα ονόματα των επισκόπων, όπως τα παραδίδει το Συνοδικό (= της Ορθοδοξίας)», δηλαδή δεν περιλαμβάνει το όνομα του συντάκτη του επιγράμματος επίσκοπου Ιωάννη, το οποίο υπάρχει στην έκδοση του Συνοδικού της Ορθοδοξίας. Όμως, όπως δηλώθη-

δικό της επισκοπής Άργους⁴³, αναφερόμενος στον εαυτό του τον αποκαλεί *οἰκιστο Ἄργείων θύτη*, ενώ τον Πέτρο επίσκοπο *Ναυπλίων καὶ Ἄργείων*⁴⁴. Ο Γιαννόπουλος, δεχόμενος τη διαφορά στον τίτλο των δύο ιεραρχών, υποστηρίζει ότι μετά το θάνατο του Πέτρου (δεύτερου⁴⁵ με το όνομα αυτό στο λεγόμενο Συνοδικό της επισκοπής Άργους), επισκόπου κατά την ερμηνεία του της ενιαίας επισκοπής Άργους και Ναυπλίου, το Ναύπλιο αποσχίστηκε και πάλι από την επισκοπή Άργους και δημιουργήθηκε νέα επισκοπή Ναυπλίου, την οποία τοποθετεί χρονικά μετά τα μέσα του 10ου αιώνα⁴⁶, ενώ στην επισκοπή Άργους προΐστατο ο Ιωάννης. Το επίγραμμα σώζεται στον κώδικα 668 της Βιβλιοθήκης του Μιλάνου⁴⁷, που χρονολογείται στα τέλη του 15ου αιώνα (1487-1489) και είναι γραμμένος από το γνωστό Ναυπλία κωδικογράφο Μιχαήλ Σουλιάρδο⁴⁸. Θα πρέπει να σημειωθεί, ότι η μεν επωνυμία *Ναυπλίων καὶ Ἄργείων* βρίσκεται στον τίτλο του επιγράμματος, η δε *Ἀργείων* στο κείμενό του. Ενδέχεται, δηλαδή, ο τίτλος να είναι μεταγενέστερος από το

κε παραπάνω, στην πραγματικότητα και τα δύο κείμενα περιέχουν τον ίδιο αριθμό επισκόπων. Βλ. παρακάτω, σημείο 11 και 12, όπου γίνεται αναλυτική αναφορά στη σχέση του Συνοδικού της Ορθοδοξίας με το λεγόμενο Συνοδικό της επισκοπής Άργους.

43. Το κείμενο του λεγόμενου Συνοδικού της επισκοπής Άργους βλ. πιο πάνω, σημ. 16.

44. ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἁγίου Πέτρου ἐπισκόπου Ἄργους, Βίος καὶ λόγοι*, 424-426.

45. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Η περιστασιακή επισκοπή Ναυπλίου, 40. Αντίθετα, στη μελέτη του, Ὁ ἐπισκοπικός κατάλογος, 367-368, θεωρεί ότι ο Πέτρος του επιγράμματος έλαβε μέρος στην «πρωτοδευτέρα» σύνοδο του 861 (βλ. παρακάτω, σημ. 65), επομένως δεν περιλαμβάνεται στον κατάλογο του λεγόμενου Συνοδικού της επισκοπής Άργους. Ο ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἁγίου Πέτρου ἐπισκόπου Ἄργους, Βίος καὶ λόγοι*, 423-428, υποστηρίζει ότι το επίγραμμα αναφέρεται στον άγιο Πέτρο και ότι ο Ιωάννης ήταν διάδοχός του αλλά όχι άμεσος. Στον πρώτο Πέτρο του επισκοπικού καταλόγου, τον οποίο ταυτίζει με τον άγιο Πέτρο, είχε αποδώσει την εικόνα που αναφέρει το επίγραμμα και ο Ν. Α. ΒΕΗΣ, Αί ἐπιδρομαὶ τῶν Βουλγάρων ὑπὸ τῶν τζάρων Συμεῶν καὶ τὰ σχετικά σχόλια τοῦ Ἀρέθα Καισαρείας, *Ἑλληνικά* 1, 1928, 349-350 σημ. 4.

46. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Η περιστασιακή επισκοπή Ναυπλίου, 28, 33-34, 40-42.

47. Α. MARTINI - D. BASSI, *Catalogus codicum Graecorum Bibliothecae Ambrosianae*, τόμ. II, Μιλάνο 1906 (φωτογ. ανατύπ. Hildesheim - Νέα Υόρκη 1978), 751 αρ. 668.

48. Για τον Μιχαήλ Σουλιάρδο, βλ. Marie VOGEL - V. GARDTHAUSEN, *Die griechischen Schreiber des Mittelalters und der Renaissance*, Λιψία 1909 (φωτογ. ανατύπ. Hildesheim 1966), 318-320· E. GAMILLSCHEG - D. HARLFINGER, *Repertorium der griechischen Kopisten 800-1600*, τόμ. 1. *Handschriften aus Bibliotheken Grossbritanniens*, A. *Verzeichnis der Kopisten*, Βιέννη 1981, 155-156 αρ. 286· τόμ. 2. *Handschriften aus Bibliotheken Frankreichs und nachträge zu den Bibliotheken Grossbritanniens*, A. *Verzeichnis der Kopisten*, Βιέννη 1989, 148-149 αρ. 392· τόμ. 3. *Handschriften aus Bibliotheken Roms mit dem Vatican*, A. *Verzeichnis der Kopisten*, Βιέννη 1997, 173-174 αρ. 468. Πρβλ. ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἁγίου Πέτρου ἐπισκόπου Ἄργους, Βίος καὶ λόγοι*, 423 και σημ. 6.

κείμενο του επιγράμματος, γεγονός συνηθισμένο στα μεταβυζαντινά χειρόγραφα, και το μόνο σίγουρο είναι το Ἰσχυρίων, που περιλαμβάνεται στο επίγραμμα.

8. Μολυβδόβουλλα επισκόπων Ἀργους. Σε όλα τα δημοσιευμένα μολυβδόβουλλα επισκόπων Ἀργους από το 10ο ως το 12ο αιώνα αναγράφεται πάντα επίσκοπος «Ἀργους» ή «Ἀργείων»⁴⁹. Δεν έχει βρεθεί κανένα που να ανήκει σε επίσκοπο Ναυπλίου ούτε σε επίσκοπο που να φέρει τη σύνθετη ονομασία Ἀργους και Ναυπλίου. Ο Laurent αναφέρει μόνο την ύπαρξη ανέκδοτου μολυβδόβουλλου του τέλους του 9ου αιώνα, που ανήκει σε τοπικό κοσμικό «άρχοντα» ο οποίος διοικούσε και τις δύο πόλεις⁵⁰.

9. Ο επίσκοπος Λέων, που ποιόμνε την Αργολίδα στα μέσα του 12ου αιώνα, εμφανίζεται και με τις δύο επωνυμίες: και την απλή και τη σύνθετη. Συγκεκριμένα, το 1143, υπογράφει το «Υπόμνημα» ίδρυσης της μονής Αρείας, που βρίσκεται σε μικρή απόσταση έξω από το Ναύπλιο, ως *Ναυπλίου και Ἰσχυριων ταπεινός θύτης*, ενώ στην κεφαλίδα τόσο του Υπομνήματος όσο και του «Τυπικού» της μονής τιλοφορείται επίσκοπος Ἰσχυριων και Ναυπλίου⁵¹. Παρατηρούμε ότι στο ίδιο κείμενο η σύνθετη ονομασία της επισκοπής αναγράφεται τότε «Ἀργους και Ναυπλίου» και τότε «Ναυπλίου και Ἀργους», δηλαδή αδιακρίτως προηγείται τότε το όνομα της μιας πόλης και τότε της άλλης. Το «Υπόμνημα» και το «Τυπικόν» περιλαμβάνονταν σε χειρόγραφο του 16ου αιώνα της Βιβλιοθήκης του Τορίνου⁵², που κάπκε το 1904 στην πυρκαϊά που κατέστρεψε τη Βιβλιοθήκη⁵³. Η πληροφορία της ίδρυσης της Νέας μονής (=Αρείας) από τον Λέοντα σώζεται και σε *Βραχύ Χρονικό*⁵⁴ που με

49. G. SCHLUMBERGER, Sceaux byzantins inédits, REG 4, 1891, 118 αρ. 42 (= *Mélanges d'archéologie byzantine*, τόμ. Ι, Παρίσι 1895, 223 αρ. 42). Κ. Μ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Βυζαντινά μολυβδόβουλλα τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἰσχυριων Νομισματικοῦ Μουσειου*, Ἀθήνα 1917, 24-25 αρ. 81-82. LAURENT, *Le Corpus des sceaux*, V1, 427-430 αρ. 571-576, V2, Παρίσι 1965, 419 αρ. 1586. J. NESBITT - Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, τόμ. 2. *South of the Balkans, the Islands, South of Asia Minor*, Ουάσινγκτον [1994], 77 αρ. 24.1, 78 αρ. 24.2.

50. LAURENT, *Le Corpus des sceaux*, V1, 426.

51. Α. ΜΟΥΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, Ἰσχυριων Λέοντος επίσκοπου Ἰσχυριων και Ναυπλίου, *Ἰσχυριων φυλλ.* 5, Μάιος 1843, 279-281. ΜΜ, 5, 178-190. Βλ. και ΧΩΡΑΣ, *Ἡ «Ἰσχυριων Μονή» Ἀρείας*, 239-252.

52. J. PASINI, *Codices manuscripti Bibliothecae Regiae Taurinensis Athenaei*, τόμ. Ι, Τορίνο 1749, 426-429 κώδ. CCCXXVI (B. VII. 29).

53. Σπ. Π. ΛΑΜΠΡΟΣ, Ἰσχυριων μητροπολίτου Θεσσαλονίκης ὀκτώ ἐπιστολαί ἀνέκδοτοι, NE 9, 1912, 409 σημ. 2 της σ. 408.

διαφορετική διατύπωση περιλαμβάνεται σε δύο χειρόγραφα. Η μία αναφέρει: *τῷ γχνβ' ἤτοι εἰς τὰ αρμδ', βασιλεύοντος κυροῦ Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ, πατριαρχοῦντος κυροῦ Νικολάου τοῦ Μουζάλων, ὁ ἀγιώτατος ἐπίσκοπος Ναυπλίου καὶ Ἄργους, κῆρ Λέων, ἔκτισε τὴν Νέαν Μονὴν*, ὅπου δηλώνεται ὡς ἐπίσκοπος *Ναυπλίου καὶ Ἄργους*. Η δεύτερη: *ὁ μὲν Λέων ἔκτισε τὸ μοναστήριον τῆς Νέας Μονῆς, βασιλεύοντος κυροῦ Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ, τῷ γχνβ' ἔτει*, αντιγράφει σχόλιο που ὑπάρχει στο λεγόμενο Συνοδικό τῆς ἐπισκοπῆς Ἄργους (βλ. παρακάτω).

Αντίθετα, σὴν κτητορική ἐπιγραφή του 1149, που σώζεται ἐντοιχισμένη στο καθολικό τῆς ἴδιας μονῆς, ὁ Λέων ἀναφέρεται μόνο ὡς ἐπίσκοπος Ἄργους: *Ἀργείων ἀλιτρὸς θυηπόλος*⁵⁵. Λίγα χρόνια ἀργότερα, το 1157, ἔλαβε μέρος σε ἐνδημοῦσα σύνοδο τῆς Κωνσταντινούπολης, ὅπου καὶ υπογράφει ὡς *ὁ Ἄργους Λέων*⁵⁶. Στὴ συγκεκριμένη περίπτωση ἔχουμε τὸ παράδοξο, σε διαφορετικὲς πηγές που ἀναφέρονται στὸν ἴδιο ἱεράρχη νὰ ἐμφανίζεται ἄλλοτε ὡς ἐπίσκοπος «Ἄργους» καὶ ἄλλοτε ὡς ἐπίσκοπος «Ἄργους καὶ Ναυπλίου».

10. Σύμφωνα με πληροφορία που περιλαμβάνεται σε *Βραχὺ Χρονικό*, τὸ ἔτος 1165/66, *διὰ βασιλικῶν προσταγμάτων χρυσοβούλλων ἐδόθη τὸ βραβεῖον τῆς ἀγιωτάτης ἐπισκοπῆς Ναυπλίου καὶ Ἄργους πρὸς τὸν ἀγιώτατον ἐπίσκοπον αὐτῆς κῆρ Νικήταν...*⁵⁷. Η ἴδια πληροφορία ἀπαντᾶται ὡς σχόλιο καὶ στο λεγόμενο Συνοδικό τῆς ἐπισκοπῆς Ἄργους: *ὁ δὲ Νικήτας διὰ χρυσοβούλλων γραμμάτων τοῦ αὐτοῦ βασιλέως ἔλαβε τὸ πρακτικὸν τῆς ἀγιωτάτης ἐπισκοπῆς Ναυπλίου καὶ Ἄργους τῷ γχοδ' ἔτει* (βλ. παρακάτω). Τα *Βραχέα Χρονικά* που ἀποτελοῦν τὸ λεγόμενο «Χρονικό 32 (Χρονικό Ἄργους καὶ Ναυπλίου)» τῆς ἐκδόσεως Schreiner, ἔχουν συνταχθεῖ, σύμφωνα με τὸν ἐκδότη, μετὰ τα μέσα τοῦ 15οῦ αἰῶνα καὶ σώζονται σε χειρόγραφα τοῦ προκωρημένου 16οῦ αἰῶνα.

11 καὶ 12. Τὸ λεγόμενο Συνοδικό τῆς ἐπισκοπῆς Ἄργους⁵⁸ καὶ τὸ Συνοδικό τῆς Ὀρθοδοξίας. Τὸ λεγόμενο Συνοδικό τῆς ἐπισκοπῆς Ἄργους περιλαμβάνεται στο χειρόγραφο Paris. suppl. gr. 1090 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Γαλλίας, που χρονολογεῖται στο 16ο αἰῶνα⁵⁹. Αποτελεῖται ἀπὸ *τὰ ὀνόματα τὰ εὐρεθέντα ἐν τῷ συ-*

54. *Βραχέα Χρονικά*, τόμ. I, 228 αρ. 32/3, τόμ. II, 168-169 (SCHREINER).

55. Κ. ΖΗΣΙΟΥ, Χριστιανικὰ ἀρχαιοῦτες Ναυπλίου, *ΔΙΕΕ* 1, 1883-84, 522 (= *Σύμμικτα*, Ἀθήνα 1892, 79-80)· ΧΩΡΑΣ, *Ἡ «Ἁγία Μονή» Ἀρείας*, 51.

56. Βλ. πιο πάνω, σμ. 27.

57. *Βραχέα Χρονικά*, τόμ. I, 228 αρ. 32/4, τόμ. II, 170-171 (SCHREINER).

58. Ο ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ (Ἡ περιστασιακὴ ἐπισκοπὴ Ναυπλίου) ὅταν ἀναφέρεται σε αὐτὸ χρησιμοποιεῖ τὴ βραχυγραφία Σχόλιο ἢ Σχόλιο τοῦ Συνοδικοῦ.

νοδικῶ γεγραμμένα τῶν ἀσιδίων καὶ μακαρίων ἀρχιερέων καὶ ἐπισκόπων ἡμῶν Ναυπλίου καὶ Ἀργους, ὅπως τιλοφορεῖται, καὶ συνοδεύεται ἀπὸ τέσσερα σχόλια. Το χειρόγραφο εἶναι πιθανὸ νὰ ἀνήκε στο ρήτορα τῆς μητρόπολης Ναυπλίου Ἰωάννη Ζυγομαλά, ὁ ὁποῖος εἶχε συντάξει τὸ Βίο του Σταυρακίου Μαλαξοῦ, σκευοφύλακα τῆς ἴδιας μητρόπολης, που περιλαμβάνεται στὸν ἴδιο κώδικα. Σύμφωνα με τὸν Λάμπρο, δὲν ἀποκλείεται «καὶ ὁ κατάλογος τῶν μητροπολιτῶν Ναυπλίου ὑπὸ του Ζυγομαλά μετεγράφη ἐκ του συνοδικού...»⁶⁰.

Στὴν ἐκδόση του Συνοδικοῦ τῆς Ὀρθοδοξίας, τὸ ὁποῖο στὴ σημερινή μορφή του χρονολογεῖται στὸ 13ο αἰῶνα, ἔχει περιληφθεῖ –στὸ παράρτημα– τὸ Συνοδικὸ τῆς ἐπισκοπῆς Ναυπλίου καὶ Ἀργους⁶¹. Ὅπως σημειώνει ὁ ἐκδότης του Συνοδικοῦ τῆς Ὀρθοδοξίας, τὸ Συνοδικὸ τῆς ἐπισκοπῆς Ἀργους ἀναδημοσιεύτηκε ἐκεῖ ἀπὸ τὸν κώδικα 1090, χωρὶς τὰ σχόλια που τὸ συνόδευαν ἀλλὰ με ἀλλαγὴ τῶν ὀνομάτων τῶν ἱεραρχῶν στὴ γενική⁶². Ἐπομένως, δὲν πρόκειται γιὰ κατάλογο τῶν ἐπισκόπων Ἀργους, που περιλαμβάνονταν στὸ επίσημο Συνοδικὸ τῆς Ἐκκλησίας ἀλλὰ σὲ ἀπόσπασμά του που σώζεται σὲ πολὺ μεταγενέστερο κώδικα⁶³.

Στὴν ἐγγραφή του ἐπισκοπικοῦ καταλόγου του Ἀργους στὸ Συνοδικὸ τῆς Ὀρθοδοξίας, ὡς κεφαλίδα ἀναγράφεται λατινιστὶ *Sedes metropolitana Argi et Nauplii. Encomium restitutum*, ἐνῶ, στὸ ἐλληνικὸ κείμενο που ἀκολουθεῖ, ὁ κατάλογος τῶν ἱεραρχῶν τελειώνει με τὸ ὄνομα του Ἰωάννου τοῦ ἀναβιβασθέντος μητροπολίτου ἡμῶν Ναυπλίου καὶ Ἀργους. Παρατηρεῖται καὶ ἐδῶ τὸ ἴδιο φαινόμενο που ἐντοπίστηκε καὶ στὸ Ὑπόμνημα του Λέοντα (βλ. παραπάνω), ὅπου στὸ ἴδιο κείμενο τὰ ὀνόματα τῶν δύο πόλεων ἐναλλάσσονται στὴ σειρά, μόνο που ἐδῶ ὁ λατινικὸς τίτλος δὲν ὑπῆρχε στὸν κώδικα, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἀντιγράφηκε τὸ κείμενο ἀλλὰ ἀποτελεῖ νεότερη προσθήκη.

Ἄς ἐπιστρέψουμε, ὅμως, στὸ λεγόμενο Συνοδικὸ τῆς ἐπισκοπῆς Ἀργους, ἀφοῦ ὅπως ἀποδείχτηκε καὶ θὰ φανεῖ καὶ στὴ συνέχεια, ἀποτελεῖ τὴν πηγή τόσο γιὰ τὴν

59. Ὁ πρῶτος ἐκδότης του λεγόμενου Συνοδικοῦ τῆς ἐπισκοπῆς Ἀργους, Ἰ. ΣΑΚΚΕΛΙΩΝ, Ἔργους καὶ Ναυπλίου παλαιοὶ ἱεράρχαι, *ΔΙΕΕ* 2, 1885, 34, 37-38, εἶχε χρονολογήσει τὸν κώδικα 1090 στὸ 15ο αἰῶνα, ἐνῶ ἀνήκει στὸ πρῶτο μισό του 16ου αἰῶνα, βλ. C. ASTRUC - Marie-Louise CONCASTY, *Catalogue des manuscrits grecs. Troisième partie. Le supplément grec*, τόμ. III. N°s 901-1371, Παρίσι 1960, 211.

60. Σπ. Π. ΛΑΜΠΡΟΣ, Σύμμικτα. Ὁ κατάλογος τῶν ἀρχαιότερων ἱεραρχῶν Ναυπλίου καὶ Ἀργους, *ΝΕ* 12, 1915, 123.

61. J. GOULLARD, *Le Synodikon de l'Orthodoxie. Édition et commentaire*, *TM* 2, 1967, 109 IV.

62. Ὁ.π., 28, 109 σημ. 372, 272-273.

63. Συνεπῶς, δὲν εὐσταθεῖ ἡ ἀπόψη του ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, Ἡ περιστασιακὴ ἐπισκοπὴ Ναυπλίου, 30, ὅτι «τὸ Συνοδικὸ εἶναι πηγή ἀναμφισβητήτου κύρους, ὅχι μόνο λόγῳ ἀρχαιότητος, ἀλλὰ κυρίως γιὰ ἀποτελοῦσε ἐπίσημο ἐκκλησιαστικὸ κείμενο τῆς πατριαρχικῆς γραμματείας».

εγγραφή που υπάρχει στο Συνοδικό της Ορθοδοξίας όσο και στα *Βραχέα Χρονικά* (βλ. παρακάτω). Τα τέσσερα μεταβυζαντινά σχόλια που συνοδεύουν τον επισκοπικό κατάλογο αφορούν τους επισκόπους Λέοντα, Νικήτα, Ιωάννη και τον «πρώτο» Πέτρο:

Ὁ μὲν Λέων ἔκτισε τὸ μοναστήριον τῆς νέας μονῆς, βασιλευόντος κυροῦ Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ τῷ γ' αὐτοῦ ἔτει.

Ὁ δὲ Νικήτας διὰ χρυσοβούλων γραμμάτων τοῦ αὐτοῦ βασιλέως ἔλαβε τὸ πρακτικὸν τῆς ἀγιωτάτης ἐπισκοπῆς Ναυπλοῦ καὶ Ἄργους τῷ γ' αὐτοῦ ἔτει.

Ἀνεβιβάσθη δὲ ὁ Ἰωάννης μητροπολίτης ἡμῶν Ναυπλοῦ καὶ Ἄργους ἐπὶ Ἰσαακίου τοῦ Ἀγγέλου τῷ γ' αὐτοῦ ἔτει.

Ὁ πρῶτος Πέτρος ἦν ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ εὐσεβοῦς βασιλέως Βασιλείου⁶⁴ τοῦ Μακεδόνα. Ἐν τῇ Α' καὶ Β' Οἰκουμενικῇ ἀγίᾳ Συνόδῳ, πατριαρχούντος κυροῦ Φωτίου, τῷ γ' αὐτοῦ ἔτει, πατέρες γ', ὅστις καὶ ἐχειροτόνησε ἱερέα τὸν ἅγιον Θεοδόσιον τὸν νέον⁶⁵.

Και τα τέσσερα σχόλια έχουν περιληφθεί στα *Βραχέα Χρονικά* από τον Schreiner (για τον Λέοντα και τον Νικήτα, βλ. παραπάνω). Αναδημοσιεύοντας το

64. Το όνομα του Βασιλείου προκύπτει από δική μου ανάγνωση του χειρογράφου από τη φωτογραφία που δημοσιεύει ο ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἁγίου Πέτρου ἐπισκόπου Ἄργους, Βίος καὶ λόγοι*, 571 εικ. 17, ο οποίος όμως δεν το δημοσιεύει (ό.π., 416). Ο πρώτος εκδότης, ΣΑΚΚΕΛΙΩΝ, Ἄργους καὶ Ναυπλίου παλαιοὶ ἱεράρχαι, 38, παραλείπει το όνομα του Βασιλείου, ενώ ο δεύτερος εκδότης του επισκοπικού καταλόγου, H. GELZER, *Argivorum episcoporum indiculus*, στο *Analecta Byzantina. Index scholarum hibernarum publice et privatim in Universitate Litterarum Ienensi*, Iéna 1891-1892, 11-12, μεταγράφει σωστά «βασιλέως Βασιλείου». Στη συνέχεια, οι περισσότεροι από όσους ασχολήθηκαν με τα σχόλια αυτά ακολούθησαν την έκδοση του Σακκελίωνα που δεν περιέχει το όνομα του Βασιλείου, μεταξύ αυτών δε οι νεότεροι εκδότες του κειμένου Κυριακόπουλος και Schreiner. Ο ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Η περιστασιακή επισκοπή Ναυπλίου*, 31 σημ. 43, μελετώντας το σχόλιο σημειώνει ότι «ο εκδότης θα έπρεπε να διόρθώσει το <βασιλέως> σε <Βασιλείου>». Όμως, το «βασιλέως Βασιλείου» υπάρχει στο αρχικό χειρόγραφο, επομένως δεν χρειάζεται διόρθωση του κειμένου αλλά προσεκτική ανάγνωση του χειρογράφου.

65. ΣΑΚΚΕΛΙΩΝ, Ἄργους καὶ Ναυπλίου παλαιοὶ ἱεράρχαι, 37-38 ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἁγίου Πέτρου ἐπισκόπου Ἄργους, Βίος καὶ λόγοι*, 416 και παραβολή από τη φωτογραφία του χειρογράφου, ό.π., 570-571 εικ. 16-17. Βλ. και παραπάνω, σημ. 16, όπου αναδημοσιεύεται το κείμενο του λεγόμενου Συνοδικού της επισκοπής Ἄργους, χωρίς τα σχόλια. Τα σχόλια περιέχουν αναχρονισμούς και λανθασμένα στοιχεία και έχουν από την πρώτη δημοσίευσή τους μέχρι σήμερα δημιουργήσει πολλές συζητήσεις. Για παράδειγμα, η λεγόμενη «πρωτοδευτέρα» σύνοδος στην οποία έλαβε μέρος ο «πρώτος» Πέτρος έγινε το 861 και όχι το 857, όπως αναφέρει το σχόλιο και οι ιεράρχες που μετέσχαν ήταν 343 και όχι 83, βλ. ΣΑΚΚΕΛΙΩΝ, Ἄργους καὶ Ναυπλίου παλαιοὶ ἱεράρχαι, 37 σημ. 3, 38 σημ. 1-2· GELZER, *Argivorum episco-*

σχόλιο που αφορά τον «πρώτο Πέτρο», ο Schreiner παρασύρεται από άλλο *Βραχύ Χρονικό*, του 1421, όπου ο Πέτρος αναγράφεται ως επίσκοπος *Ναυπλίου και Ἄργους*⁶⁶, και προσθέτει μέσα σε αγκύλη, δίπλα στο όνομα του «πρώτου» Πέτρου τον τίτλο *ἐπίσκοπος Ἄργους και Ναυπλίου*, που δεν υπάρχει στο αρχικό σχόλιο: *ὁ πρῶτος <ἐπίσκοπος Ἄργους και Ναυπλίου> Πέτρος ἦν ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ εὐσεβοῦς βασιλέως τοῦ Μακεδόνοσ ἐν τῇ α' και β' οἰκουμενικῇ ἀγία συνόδῳ, πατριαρχοῦντος κυροῦ Φωτίου, τῷ γιξε' ἔτει ἡπατέρες πγ'ῃ, ὅστις ἐχειροτόνησεν ἱερέα τὸν ἅγιον Θεοδόσιον τὸν νέον*⁶⁷. Στη συνέχεια, σχολιάζοντάς το αναρωτιέται πότε οι επισκοπές των δύο πόλεων ενώθηκαν σε μία⁶⁸. Ὅσον αφορά την ανύψωση της επισκοπής Ἄργους σε μητρόπολη⁶⁹ το 1188/89, αλλού σημειώνεται λιτά, τὸ Ἄργος γέγονεν μητρόπολις, με πρώτο μητροπολίτη τον Ιωάννη, αλλού ο μητροπολίτης τιτλοφορεῖται *Ναυπλίου και Ἄργους*⁷⁰.

Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι στις περισσότερες γραπτές πηγές που αναφέρονται σε γεγονότα του 10ου, 11ου και 12ου αιώνα, δηλαδή στα επίσημα κείμενα της Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως (πρακτικά συνόδων και εκκλησιαστικά Τακτικά), στους *Βίους* των τοπικών αγίων, στην αλληλογραφία του Θεοδώρου Νικαίας αλλά και στα μολυβδόβουλλα των επισκόπων Ἄργους και στην κτητορική επιγραφή της μονής Αρείας, η επωνυμία της επισκοπής παραδίδεται μόνο ως επισκοπή Ἄργους. Αντίθετα, στις πηγές που καταγράφουν περιστατικά που χρονολογούνται από τα μέσα του 12ου αιώνα και μετά (Υπόμνημα Λέοντος, *Βραχέα Χρονικά*) αλλά και στο επί-

ragum indiculus, 13-14. Αναλυτικότερα για τα σχόλια και τα προβλήματα που παρουσιάζουν, βλ. τις πιο πρόσφατες μελέτες που ασχολούνται με αυτά, ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἁγίου Πέτρου ἐπισκόπου Ἄργους, Βίος και λόγοι*, 415-416, 422-423 και ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Η περιστασιακή επισκοπή Ναυπλίου*, 28, 30-32 και σημ. 43-44, με την παλαιότερη βιβλιογραφία.

66. *Βραχέα Χρονικά*, τόμ. I, 235 αρ. 32/36, 248 αρ. 33/31 (SCHREINER), βλ. παραπάνω σημ. 37.

67. Ὁ.π., τόμ. I, 227 αρ. 32/1 (SCHREINER). Ούτε ο Schreiner διαβάζει το όνομα του Βασιλείου στο χειρόγραφο από όπου εκδίδει το *Βραχύ Χρονικό*, βλ. παραπάνω, σημ. 63. Πρβλ. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟ, *Η περιστασιακή επισκοπή Ναυπλίου*, 28, 31 σημ. 43, ο οποίος επισημαίνει την αυθαίρετη προσθήκη του τίτλου <ἐπίσκοπος Ἄργους και Ναυπλίου> από τον Schreiner στο όνομα του Πέτρου.

68. SCHREINER, *Βραχέα Χρονικά*, τόμ. II, 120-121.

69. Σύμφωνα με σχόλιο που σώζεται στον κώδικα Bodleianus Roe 18, η μητρόπολη Ἄργους σύντομα υποβιβάστηκε και πάλι σε επισκοπή από τον Αλέξιο Γ' Ἄγγελο (1195-1203), βλ. J. DARROUZES, *Notes inédites de transferts épiscopaux*, *REB* 40, 1982, 159, 163-165, 170. Πρβλ. Ἀγνή ΒΑΣΙΛΙΚΟΠΟΥΛΟΥ, Συμβολή στην ιστορία της μητροπόλεως Ἄργους, *Πρακτικά Β' Τοπικοῦ Συνεδρίου Ἀργολικῶν Σπουδῶν (Ἄργος 30 Μαΐου - 1 Ἰουνίου 1986)*, Ἀθήνα 1989, 405-413.

70. *Βραχέα Χρονικά*, τόμ. I, 229 αρ. 32/6, 249 αρ. 33/33, τόμ. II, 179-180 (SCHREINER).

γραμμα του Ιωάννη –σώζονται μόνο σε μεταγενέστερα χειρόγραφα– προστίθεται στην επωνυμία της επισκοπής Άργους και το όνομα του Ναυπλίου, με τα ονόματα των δύο πόλεων ενίοτε να εναλλάσσονται στη σειρά εγγραφής τους ή συνηθέστερα να προτάσσεται αυτό του Ναυπλίου, όπως στην περίπτωση των *Βραχέων Χρονικών*.

Από τις παραπάνω γραπτές πηγές, άλλες σώζονται σε σύγχρονους κώδικες και άλλες σε μεταγενέστερα αντίγραφα. Ειδικά τα *Βραχέα Χρονικά*, στα οποία κυρίως έχουμε τη σύνθετη μορφή «Ναυπλίου και Άργους», περιλαμβάνονται σε κώδικες του 15ου και του 16ου αιώνα. Έτσι, θεωρώ ότι σε κείμενα της τελευταίας αυτής περιόδου ή στα κείμενα που σώζονται σε μεταγενέστερα της συγγραφής τους χειρόγραφα, σε περίοδο δηλαδή που το Ναύπλιο ήταν πιο σημαντικό από το Άργος, είναι πιθανό οι αντιγραφείς να προσέθεταν στην επίσημη ονομασία της επισκοπής Άργους και το όνομα του Ναυπλίου, το οποίο τότε ήταν πιο γνωστό από το Άργος και έπαιζε σημαντικότερο ρόλο στα πολιτικά πράγματα της περιοχής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η διαφορετική μορφή με την οποία παραδίδεται το όνομα του επισκόπου Λέοντος, στα μέσα του 12ου αιώνα. Συγκεκριμένα, σε δύο κείμενα σύγχρονα με την εποχή του Λέοντος, δηλαδή στην κητορική επιγραφή του 1149, η οποία προφανέστατα χαρακτήριζε την εποχή που εντοιχίστηκε στο καθολικό της μονής Αρείας και στα πρακτικά της συνόδου του 1157, ο Λέων αναγράφεται με την επίσημη εκκλησιαστική του επωνυμία, δηλαδή επίσκοπος Άργους, παρόλο που λόγω της γεινίας της μονής με το Ναύπλιο θα μπορούσε να δεχτεί κανείς ότι οι Ναυπλιείς θα ήθελαν να τονίσουν τη συμμετοχή τους στην επισκοπή. Αντίθετα, στο κείμενο του Υπομνήματος του Λέοντος, που περιλαμβανόταν στο χειρόγραφο του 16ου αιώνα, ο τίτλος του επισκόπου στη μεν κεφαλίδα αναγράφεται Άργους και Ναυπλίου, ενώ στην υπογραφή, Ναυπλίου και Άργους. Όσο για την περίπτωση του επιγράμματος του επισκόπου Ιωάννη, η πιθανή επέμβαση του αντιγραφέα του 15ου αιώνα με την προσθήκη του Ναυπλίου μόνο στον τίτλο του εξηγείται, γιατί δεν θα μπορούσε να επέμβει στο ίδιο το επίγραμμα, αλλοιώνοντας το μέτρο του.

Πώς, όμως, εξηγούν οι μελεπτές τις διαφορετικές μορφές με τις οποίες παραδίδεται το όνομα της επισκοπής Άργους; Κατ' αρχάς, οι περισσότεροι υποστηρίζουν ότι ο επίσημος τίτλος της είναι ο σύνθετος: επισκοπή Άργους και Ναυπλίου και ο απλός: επισκοπή Άργους είναι ελλιπής. Προσπαθώντας να ερμηνεύσουν την αποσιώπηση του ονόματος του Ναυπλίου κυρίως από τα εκκλησιαστικά Τακτικά, τις υπογραφές των επισκόπων Άργους στα πρακτικά των συνόδων, τα μολυβδόβουλλα και την κητορική επιγραφή του Λέοντος, την αποδίδουν είτε σε απροσεξία αυτού που κρατούσε το πατριαρχικό αρχείο⁷¹ είτε δέχονται ότι την εποχή εκείνη το Ναύπλιο δεν ήταν σημαντική πόλη⁷² είτε τη δικαιολογούν για λόγους συντομίας,

χάριν του μέτρου ή ποιπτική αδεία⁷³. Αντίθετα, ο Γιαννόπουλος αποκλείει –στην περίπτωση του επιγράμματος του Ιωάννη– να έχει παραληφθεί από τον τίτλο του επισκόπου Άργους το όνομα του Ναυπλίου, επισημαίνοντας ότι «είναι γνωστή η προσοχή που απέδιδαν την εποχή εκείνη στους εκκλησιαστικούς τίτλους». Δέχεται, έτσι, ότι στην περίπτωση αυτή, όταν ο επίσκοπος φέρει μόνο τον τίτλο του Άργους πρόκειται για χωριστή επισκοπή και όταν σημειώνεται με τη διπλή επωνυμία πρόκειται για ενιαία επισκοπή και των δύο πόλεων, η οποία στους παλαιότερους χρόνους έφερε τον επίσημο τίτλο του Άργους⁷⁴.

Μετά από όσα εξέθεσα αναλυτικά παραπάνω, υποστηρίζω ότι σε όλη τη μακρά ιστορία της, από τον 5ο ως το 12ο αιώνα, υπήρχε στην Αργολίδα⁷⁵ μόνο μία επισκοπή –εκτός από το σύντομο διάστημα γύρω στο 879-880, οπότε υπάρχει η μόνη ρητή αναφορά ύπαρξης χωριστής επισκοπής Ναυπλίου– η οποία έφερε τον τίτλο επισκοπή Άργους και ουδέποτε προστέθηκε επισήμως στην επωνυμία της το όνομα του Ναυπλίου, ούτε όταν η επισκοπή ανυψώθηκε σε μητρόπολη, παρόλο που με την πάροδο του χρόνου η πόλη μεγάλωσε και έκανε αισθητή την παρουσία της τόσο στα πολιτικά όσο και στα εκκλησιαστικά πράγματα της επαρχίας.

Νομίζω, συνεπώς, ότι το σύνθετο όνομα, Άργους και Ναυπλίου, που εμφανίζεται στις πηγές από τα τέλη του 12ου αιώνα και αναφέρεται αρχικά στην επισκοπή και στη συνέχεια στη μητρόπολη, δεν απεικόνιζε την επίσημη εκκλησιαστική πραγματικότητα, η οποία όντας συντηρητική δύσκολα άλλαζε ονομασίες, αλλά απηκούσε τη γνώση των ντόπιων ότι η επισκοπή ανήκε και στις δύο πόλεις. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ήδη από τις αρχές του 10ου αιώνα, αν όχι και νωρίτερα, οι κάτοικοι

71. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, Άργους και Ναυπλίου μητρόπολις, στ. 41.

72. N. A. BEES (ΒΕΗΣ), Beiträge zur kirchlichen Geographie Griechenlands im Mittelalter und in der neueren Zeit, *Oriens Christianus* N.S. 4, 1915, 258.

73. ΧΩΡΑΣ, 'Η «Άγια Μονή» Άρείας, 51-52 σημ. 2, 60· ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Άγιου Πέτρου επισκόπου Άργους, *Βίος και λόγοι*, 425, 489-490.

74. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Η περιστασιακή επισκοπή Ναυπλίου, 34. Όμως, η αναγραφή του Ναυπλίου στον τίτλο του επιγράμματος και η μη αναγραφή του στον τίτλο του Ιωάννη δεν μπορεί να ερμηνευθεί ως ένδειξη δημιουργίας για δεύτερη φορά χωριστής επισκοπής Ναυπλίου, για την οποία ο Γιαννόπουλος σημειώνει ότι «οι πηγές αγνοούν την [= δεύτερη] επισκοπή Ναυπλίου, γεγονός που δεν επιτρέπει την εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τη μακροβιότητα του νέου αυτού χωριστικού εγχειρήματος». Είναι φυσικό να αγνοούν επισκοπή η οποία ουδέποτε δημιουργήθηκε.

75. Στη βορειοανατολική πλευρά της Πελοποννήσου υπήρχε η επισκοπή Τροιζίνος, μετέπειτα Δαμαλά, η οποία στα εκκλησιαστικά Τακτικά φέρεται να κατέχει την πρώτη θέση στις υποκείμενες στη μητρόπολη Κορίνθου επισκοπές και να την ακολουθεί στη δεύτερη θέση το Άργος, βλ. Βούλα ΚΟΝΤΗ, Άργολικά σημειώματα, *Σύμμεικτα* 9, 1994 (= *Μνήμη Δ. Α. Ζακυθινού Α'*), 240-245, όπου όλη η βιβλιογραφία.

και των δύο πόλεων αποφάσιζαν από κοινού για τον εκάστοτε ιεράρχη τους, επομένως οι Ναυπλιείς είχαν ενεργή συμμετοχή στα τεκταινόμενα στην επισκοπή. Είναι φυσικό, όμως, στα τέλη του 12ου αιώνα, εποχή που το Ναύπλιο είχε αποκτήσει μεγάλη δύναμη και ουσιαστικά είχε ξεπεράσει το Άργος σε φήμη και ισχύ, οι Ναυπλιείς να θέλουν να υποδηλώσουν και να προβάλουν το γεγονός, ότι μετείχαν και αυτοί στη λήψη των αποφάσεων και για τα εκκλησιαστικά πράγματα της περιοχής τους, παρόλο που η έδρα της επισκοπής δεν ήταν στην πόλη τους.